

УДК 111.1:2-183:159.923.32

Філософський дискурс релігійної ідентичності

PHILOSOPHICAL DISCOURSE OF RELIGIOUS IDENTITY

ЄМЕЛЬЯНЕНКО Ганна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», вул. Наукова, 13, м. Дніпро, 49020, Україна

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-4141-3776>

АБИЗОВА Лариса – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», вул. Наукова, 13, м. Дніпро, 49020, Україна

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-9121-8733>

КІВІН Олексій – аспірант кафедри філософії, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01030, Україна

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-7919-9216>DOI <https://doi.org/10.54891/2786-7013-2025-1-2>

YEMELIANENKO Hanna – Doctor of Philosophical Sciences, Professor at the Department of Philosophy, History and Social-Humanitarian Disciplines, SHEI «Donbas State Pedagogical University», 13, Naukova Str., Dnipro, 49020, Ukraine

ABYZOVA Larisa – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Philosophy, History and Social-Humanitarian Disciplines, SHEI «Donbas State Pedagogical University», 13, Naukova Str., Dnipro, 49020, Ukraine

KIVIN Oleksiy – PhD student of the Department of Philosophy, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, 9, Pirogov Str., Kyiv, 01030, Ukraine

Анотація. У статті проведено комплексне дослідження структурної та функціональної взаємозалежності таких феноменів, як екзистенціальність, духовність та моральність, у контексті формування релігійної свідомості. Автори детально розглядають ключові елементи духовної та релігійної діяльності людини, акцентуючи увагу на їх нерозривному зв'язку, який визначає процес становлення релігійної ідентичності. Особливе значення надається історичному розвитку моральної свідомості, яка з моменту свого виникнення демонструє синкретичне переплетіння духовності як вірування у моральні ідеали та моральності як канонізованого виразу норм людської поведінки. Відзначено, що віра є фундаментальним елементом, який перетворює людське існування на духовне життя, надаючи йому глибокого сенсу. Доведено, що мораль та духовність є взаємодоповнюваними компонентами, які формують основу релігійної поведінки та значно впливають на розвиток релігійної ідентичності. Наголошено, що екзистенціальність, духовність та моральність перебувають у тісному взаємозв'язку, визначаючи характер релігійного світогляду та впливаючи на формування особистісних цінностей. У статті приділено особливу увагу ролі індивідуального досвіду, культурного контексту та сучасних соціальних змін у формуванні морально-духовних орієнтирів. Запропоновано новий підхід до розуміння релігійної ідентичності, який розглядає її як результат динамічної взаємодії філософських, антропологічних та психологічних чинників. Дослідження має значний науковий потенціал для представників різних галузей знань, зокрема філософії, теології, психології та соціології, які досліджують релігію та її роль у суспільстві. Окрім того, висновки можуть бути використані для створення програм духовно-морального виховання, спрямованих на розвиток гармонійної та цілісної особистості. Окремо проаналізовано роль релігійної ідентичності у становленні особистості, яка прагне досягти гармонії між духовними та моральними принципами. Показано, що саме завдяки релігійним віруванням людина здатна долати екзистенційні кризи, знаходити сенс буття та забезпечувати внутрішню стабільність. Релігійна ідентичність розглядається як феномен, який поєднує індивідуальні прагнення до самореалізації з колективними цінностями та

моральними нормами суспільства. Висновки дослідження визначають перспективи подальшого вивчення ролі духовності та моральності у формуванні етичних моделей поведінки, а також підкреслюють, що віра та релігійні практики створюють унікальний простір, в якому людське життя набуває глибокого духовного змісту. Результати статті можуть бути корисними для подальших наукових досліджень у галузі філософії, теології, психології та соціальних наук, а також для практичного застосування у сфері освіти та виховання.

Ключові слова: релігійна ідентичність, дискурс, моральні виміри, релігійна свідомість, духовність, мораль, екзистенціальний досвід, глобалізація.

Summary. *The article presents a comprehensive study of the structural and functional interdependence of such phenomena as existentialism, spirituality, and morality in the context of the formation of religious consciousness. The authors examine in detail the key elements of human spiritual and religious activity, focusing on their inextricable connection, which determines the process of the formation of religious identity. Particular importance is attached to the historical development of moral consciousness, which since its emergence has demonstrated the syncretic interweaving of spirituality as a belief in moral ideals and morality as a canonized expression of the norms of human behavior. It is noted that faith is a fundamental element that transforms human existence into a spiritual life, giving it a deep meaning. It is proven that morality and spirituality are complementary components that form the basis of religious behavior and significantly influence the development of religious identity. It is emphasized that existentialism, spirituality and morality are closely interconnected, determining the nature of the religious worldview and influencing the formation of personal values. The article pays special attention to the role of individual experience, cultural context and modern social changes in the formation of moral and spiritual orientations. A new approach to understanding religious identity is proposed, which considers it as the result of the dynamic interaction of philosophical, anthropological and psychological factors. The results of the study are of great importance for philosophers, theologians, psychologists and sociologists who study religion and its impact on society. In addition, they can become the basis for the development of spiritual and moral education programs aimed at the formation of a harmonious personality. The role of religious identity in the formation of a personality striving to achieve harmony between spiritual and moral principles is separately analyzed. It is shown that it is thanks to religious beliefs that a person is able to overcome existential crises, find the meaning of life and ensure internal stability. Religious identity is considered as a phenomenon that combines individual aspirations for self-realization with collective values and moral norms of society. The conclusions of the study determine the prospects for further study of the role of spirituality and morality in the formation of ethical models of behavior; and also emphasize that faith and religious practices create a unique space in which human life acquires a deep spiritual meaning. The results of the article may be useful for further scientific research in the fields of philosophy, theology, psychology and social sciences, as well as for practical application in the field of education and upbringing.*

Key words: religious identity, discourse, moral dimensions, religious consciousness, spirituality, morality, existential experience, globalization.

Вступ. Питання релігійної ідентичності стає все більш актуальним у сучасному світі, де відбуваються глибокі соціокультурні зміни, посилюються процеси глобалізації та зростає роль індивідуалізації. В умовах, коли традиційні форми релігійності стикаються з викликами секуляризації, технологічного прогресу та зміни ціннісних орієнтирів, виникає нагальна потреба у глибшому осмисленні ролі релігійної ідентичності у формуванні світогляду, моральних принципів та поведінкових моделей особистості.

Релігійна ідентичність, як складне багатовимірне явище, поєднує філософські, антропологічні, психологічні та соціальні аспекти, що зумовлює необхідність її дослідження в міждисциплінарному контексті. Її формування тісно пов'язане з фундаментальними питаннями екзистенціальності, духовності та моральності, які визначають сутність людського буття та його місце у світі. Водночас сучасні суспільні процеси, такі як культурна глобалізація,

міграція, цифровізація та зміна традиційних цінностей, ставлять під загрозу гармонійний розвиток релігійної свідомості. Це посилює потребу у вивченні її трансформацій під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, а також у пошуку шляхів збереження духовної спадщини в умовах динамічних змін.

Практичне значення дослідження релігійної ідентичності полягає у можливості застосування його результатів для вирішення низки актуальних завдань сучасності. Серед них – розробка програм духовно-морального виховання, які сприяють гармонізації суспільних відносин та формуванню етично зрілої особистості; удосконалення освітніх ініціатив, спрямованих на розвиток толерантності до різних світоглядних позицій та культурних традицій; а також підтримка особистостей у подоланні екзистенційних криз через усвідомлення глибинних цінностей віри, моральності та духовності.

Отже, проблема дослідження релігійної ідентичності має значний науковий і практичний потенціал, оскільки її осмислення дозволяє інтегрувати знання з різних галузей науки для вирішення ключових питань людського розвитку в умовах сучасності. Вивчення цього феномену відкриває нові перспективи для розуміння взаємозв'язку між індивідуальними та колективними аспектами релігійного досвіду, а також для розробки стратегій, спрямованих на збереження духовної спадщини у контексті глобальних змін.

Аналіз останніх досліджень. Проблема релігійної ідентичності активно досліджується в сучасному академічному релігієзнавстві, яке пропонує багатовимірний підхід до аналізу феномену релігії. Вагомий внесок у розвиток цього напрямку зробили автори підручника «Академічне релігієзнавство» (М. Закович, Б. Лобовик, Л. Филипович, А. Черній та ін.), під науковою редакцією професора А. Колодного [1]. У цьому фундаментальному виданні розглянуто базові поняття релігійної свідомості, структурні аспекти релігії, а також питання взаємозв'язку між релігійністю, духовністю та моральністю, які є основою для подальших досліджень релігійної ідентичності. Особливу увагу у вивченні релігійної свідомості та її трансформацій приділяли українські вчені з відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, зокрема О. Саган [7], Л. Филипович [8], А. Колодний [4] та інші. Їхні роботи присвячені аналізу релігійних традицій в Україні, впливу глобалізаційних процесів на релігійну ідентичність, а також дослідженню екзистенціальних та моральних вимірів релігії. А. Колодний [4] у своїх дослідженнях наголошує на необхідності комплексного підходу до аналізу релігійних процесів, що враховує соціальні, культурні та антропологічні аспекти. Л. Филипович [8] звертає увагу на етнологію релігії, її вплив на моральні орієнтири особистості та суспільства.

Також варто відзначити внесок інших дослідників, які розширюють межі розуміння релігійних процесів. С. Шевченко [9] у своїй монографії «Християнська теологія та екзистенціалізм» досліджує взаємозв'язок між релігійними віруваннями та екзистенціальними питаннями людського буття, що є важливим внеском у розуміння релігійної свідомості в умовах сучасних викликів. Г. Ємельяненко [3] та К. Райда [3] у своїх працях, зокрема, в дослідженні «Цінності та постекзистенціалістське мислення», розглядають трансформацію ціннісних орієнтирів у контексті постекзистенціалізму, що дозволяє глибше зрозуміти взаємодію між релігійними, моральними та екзистенціальними аспектами людського життя. Наукові підходи, запропоновані українськими релігієзнавцями, стали основою для подальшого дослідження взаємозв'язків між екзистенціальністю, духовністю та моральністю у контексті формування релігійної ідентичності. Їхні праці дозволяють краще зрозуміти сучасні виклики у сфері релігійної свідомості та можливості для розвитку гармонійного співіснування різних релігійних ідентичностей у глобалізованому світі. Таким чином, дослідження ґрунтується на

здобутках української релігієзнавчої школи, доповнюючи їх новими аспектами та пропонуючи міждисциплінарний підхід до вивчення релігійної ідентичності.

Мета статті полягає у дослідженні релігійної ідентичності як складного феномену, який формується на перетині екзистенціальних, духовних та моральних вимірів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій етиці вважається, що виникнення моралі слід пов'язувати з процесом становлення людини як соціальної істоти, при цьому мораль розглядається як духовна сутність людини. Також вважається, що окремі елементи моралі виникали і формувалися не одночасно. Спочатку існувала практика моральних відносин, яка зароджувалася в період первісного суспільства, де моральна регуляція не відокремлювалася з інших форм нормування людської поведінки. Наступним етапом розвитку моралі було формування «групової моральності» у вигляді системи заборон (табу) у родовому суспільстві. Тільки на третьому етапі з'являються внутрішні, індивідуальні моральні цінності.

Отже, мораль у сучасному розумінні виникає разом із розвитком самосвідомості людини, коли вона починає відокремлювати себе від інших членів роду й усвідомлює специфіку відносин «людина – колектив – суспільство». З формуванням та розвитком людського суспільства мораль набирає все більшого значення як духовна основа буття та життєдіяльності людей. Вона створює стійкий механізм зв'язку між людьми, що ґрунтується на взаємних зобов'язаннях та відповідних формах їх реалізації. З певного моменту поза мораллю не існує жодних суспільних, політичних, ідеологічних чи виробничих відносин. Однак збагачення первісних моральних вимог новими нормами та правилами у процесі історичного розвитку і їх різноманітна інтерпретація людськими спільнотами не змінюють основну сутність моралі – її антропологічний та екзистенціальний зміст. Тому в сучасному суспільстві мораль стає ключовим засобом виживання людства, однією з головних духовних цінностей, що визначають можливості подальшого прогресу.

Мораль і релігія, як зазначають, зокрема, автори «Академічного релігієзнавства», розвивалися протягом історії первісного суспільства, синкретично переплітаючись і взаємно впливаючи один на одного [1]. Моральні вимоги та заборони чи табу, були тісно пов'язані з тотемістичними магічними уявленнями і ритуалами. З переходом від первісного до цивілізованого стану, а також із початком писемної історії, мораль і релігія почали набувати специфічних характеристик. З одного боку, мораль почала осмислюватись як певний абсолют (в аврамістичній традиції таким абсолютom є Бог), а з іншого боку, релігійна свідомість, її ідеї, образи та сюжети все більше набували морального змісту. Мрія про мир між народами була висловлена в словах: «Мечі свої перекують вони на лемеші, а списи свої на серпи. Не підійме меча народ проти народу, і більше не будуть навчатися війні» (Іс. 2:4); заклик: «Умийтесь, очистьте себе! Відкиньте зло ваших вчинків із перед очей моїх, нікчемні ваші вчинки; перестаньте чинити лихе! Навчіться чинити добро, правосуддя жадайте, карайте грабіжника, дайте суд сироті, за вдову заступайтесь!» (Іс. 1:16–17). З релігії іудаїзму пріоритет загальнолюдських цінностей у підґрунті християнської частини Біблії – Новому Заповіті, моральний зміст християнства загалом визначили і специфіку духовної культури західноєвропейської цивілізації, і процеси історичного формування її менталітету. «Християнство, – читаємо у зв'язку з цим в «Академічному релігієзнавстві», – не лише проголосило в релігійно-інтерпретованому вигляді справді великі принципи суспільного життя Свободи, Рівності, Братерства, а й утвердило благородні психологічні і моральні начала Віри, Надії й Любові. «Пізнаєте правду, – а правда вас вільними зробить!» – говориться в Євангелії від Івана (8: 32)... Бо весь Закон в однім слові міститься: «Люби свого ближнього, як самого себе!» (Гал. 5:13–14) [1, с. 646].

Безумовно, висновки українських дослідників є цілком обґрунтованими. «... Християнство вперше остаточно відкриває світу начало духовної свободи, невідомої світу античному, і у такій формі, яка була невідома й світу єврейському, – писав, наприклад, М. Бердяєв у своїй праці «Сенс історії». – Християнська свобода передбачає вирішення історичної дії через дію вільного суб'єкта, вільного духу. Ця вирішувальність історії шляхом дій і свободи активного суб'єкта суттєва для природи християнства і для природи історії, тому що поза припущенням такого вільно діючого суб'єкта, своєю вільною активністю визначаючого історичні долі людства, конструкція історії, звичайно, неможлива» [2, с. 85–86].

Історично склалося так, що християнство позиціонувало себе як релігію, засновану на любові, що тісно пов'язано з її моральними принципами. Автори «Академічного релігієзнавства» цілком справедливо звертають на це увагу, що при врахуванні «всебічної і виваженої оцінки моральної сторони християнства необхідно визнати, що цій релігії імпонують ідеї братерства людей, любові, милосердя і співстраждання, цінності кожної людської особи, морального самовизначення і самовдосконалення, відповідальності, щирості і не лицемірності» [1, с. 647].

Те саме можна сказати і про інші релігійні конфесії. Християнське моральне вчення має історичні зв'язки з іудаїзмом і, у певному сенсі, є одним із варіантів його розвитку. У біблійних текстах постійно згадуються посилання на Тору, а моральний зміст християнства значною мірою адаптований вимогам іудаїзму щодо людської совісті, любові, милосердя та прощення.

Іслам, із його коранічними проповідями загальнолюдських моральних цінностей – добра, справедливості, правдивості, співчуття, милосердя та великодушності – є суттєвим запозиченням із Біблії. Головні моральні вимоги і заборони, які містяться в сурах Корану, Сунні та хадисах, підтверджують гуманістичний характер цих текстів. Ці моральні цінності, що сформувалися під час становлення ісламу, не втратили свого значення й сьогодні. Вони стали важливим інструментом для пошуку мирного співіснування та єдності мусульманського світу, де Шаріат відіграє роль у наданні порядку і взаєморозуміння, що допомагає впорядкувати різноманіття націй і народів. Поняття «халал» і «харам», що визначають дозволене та заборонене в ісламі, не лише регулюють поведінку благочестивого мусульманина, а є основними незмінними нормами, дотримуючись яких, виконується обов'язок перед Всевишнім Аллахом і полегшується життєвий шлях серед численних заплутаних шляхів.

Тому духовність завжди звеличувала релігію та релігійну свідомість над звичайною «повсякденною етикою» та моральністю. Цю ідею глибоко розвинув у своїй екзистенціально-релігійній філософії М. Бердяєв [2]. Однак, коли релігія категорично підноситься над мораллю, виникає суперечність в ім'я збереження віри (що добре відомо з історії), можуть здійснюватися акції, схожі на хрестові походи або інквізицію, які насправді не мають нічого спільного з універсальним добром і моральністю. Варто сказати й те, що М. Бердяєв був першим релігійним філософом, який увів поняття екзистенціальності в систематичний обіг, використовуючи його в різних контекстах: екзистенціальної філософії, екзистенціальної діалектики, екзистенціального суб'єкта, екзистенціального досвіду, екзистенціальної зустрічі з Богом, екзистенціального сенсу тощо.

Отже, аналізуючи сучасну йому християнську «богосвідомість», М. Бердяєв зазначав, що вона поділялася між двома суперечливими напрямками: «Не тільки Бог повинен відкритися в людині, а й людина повинна відкритися в Богові» [12, с. 194]. Відповідно, на його думку, традиційна теологія ніколи не була теологією Святого Духа, не відображала ні Одкровення Нового Завіту, ні Старого Завіту, ані найдавніших уявлень про Бога. Як наслідок, залишалась нерозкритою таємниця боговтілення, а одкровення Трійці залишалося в тіні християнського вчення. Проте, з іншого боку, «філософія завжди мала релігійні витoki. Філософія не служниця

теології, вона вільна. Але вільним шляхом іде вона до релігійних джерел життя. Вона є знанням, яке ґрунтується на духовному досвіді. Духовне життя передреує філософії» [11, с. 150].

Заглиблюючись в екзистенціальний досвід, який М. Бердяєв сприймає як основний духовний шлях, можна сказати, що Бог відкривається зовсім іншими аспектами, ніж ми звикли сприймати як реальність. Він вважав, що традиційне уявлення про Бога було спотворене, оскільки воно розглядалося поза людиною, часто вступаючи в конфлікт із нею, що суперечило суті християнського вчення. Бердяєв також наголошував, що релігійний досвід не обмежується лише покаяттям, а включає також творчий підйом і екстаз, які є рівнозначними етапами духовного шляху людини до Бога: «... релігійний, духовний досвід не вичерпується тільки досвідом спокути, досвідом смирення і покаяття. Досвід творчого підйому і екстазу є також духовним, релігійним досвідом. І шляхами цього досвіду людина прямує до Бога. Досвід спокути і досвід творчості – різні етапи одного і того ж духовного шляху» [11, с. 158–159]. Тільки через творчість людина може глибше зрозуміти свою природу.

Висновки. Таким чином, основними елементами релігійної свідомості є моральне, екзистенціальне та духовне. Вони формують архітектуру та функціональні аспекти релігійного життя, визначаючи його сутність і напрямки розвитку. Екзистенціальне виступає необхідною передумовою для духовного життя людини, оскільки саме через нього людина усвідомлює своє місце у світі та прагне досягти глибшого сенсу існування. Духовне, у свою чергу, є ключовим елементом релігії, яке надає їй життєвої сили та значення. Мораль же є основою для розуміння сутності релігії, оскільки без неї будь-які розмови про релігійні цінності та принципи втрачають сенс.

Без духовного виміру релігійна діяльність ризикує перетворитися на формальне виконання обрядів, позбавлене глибини та справжнього змісту. Тому дослідження складових релігійної свідомості вимагає подальшого глибокого аналізу в різних аспектах. Це дозволить краще зрозуміти, як моральне, екзистенціальне та духовне взаємодіють між собою, а також як їх розвиток впливає на сучасне релігійне життя. Такі дослідження є важливими для розуміння трансформацій релігійної свідомості в умовах глобалізації, секуляризації та інших сучасних викликів, що стоять перед суспільством.

Список використаних джерел

1. Академічне релігієзнавство: підручник / за наук. ред. проф. А. Колодного. Київ: Світ Знань, 2000. 862 с.
2. Бердяєв М. О. Сенс історії. Берлін, 1923. 268 с.
3. Ємельяненко Г. Д., Райда К. Ю., Шевченко С. Л. Цінності та постекзистенціалістське мислення. Київ: ПАРАПАН. 2012. 150 с.
4. Колодний А. Природа і визначення релігійного феномену. Київ: *Українське релігієзнавство*. 2014. № 71–72. С. 40–46.
5. Мандришук Л. Проблема розрізнення філософії екзистенції та екзистенціалізму. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 3. С. 26–31.
6. Райда К. Ю. Екзистенціальна філософія. Київ: ПАРАПАН, 2009. 328 с.
7. Саган О. Етноконфесійна специфіка релігійності в Україні. Київ: *Українське релігієзнавство*. 1999. № 12. С. 94–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_1999_12_12 (дата звернення: 12.03.2025).
8. Филипович Л. О. Етнологія релігії: традиція вітчизняного релігієзнавчого осмислення і теоретичне вирішення проблем співвідношення релігії та етносу. Київ, 2000. 421 с.
9. Шевченко С. Л. Християнська теологія та екзистенціалізм: монографія. Київ: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. 2016. 440 с.
10. Шевченко С. Л. Екзистенціальна теологія та ціннісні орієнтири сучасної доби. Львів – Торунь: Liha-Pres. 2023. 132 с. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-348-7-20>

11. Шевченко С. Л. Методологічна та ідейна кореляція християнської теології і екзистенціалізму: дис. ... д-ра філософських наук. Київ, 2017. 472 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Multi_2016_3-4_21 (дата звернення: 12.03.2025).

12. Шевченко С. Л. Модернізація православ'я Миколою Бердяєвим та проблема тлумачення екзистенціальної природи духовного. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2016. Вип. 3–4. С. 190–203.

References

1. *Akademichne relihiieznavstvo* [Academic religious studies]. (2000). Pidruchnyk / za nauk. red. prof. A. Kolodnoho. Kyiv: Svit Znan [in Ukrainian].

2. Berdiaev M. O. (1923). *Sens istorii* [The meaning of history]. Berlin [in Ukrainian].

3. Yemelianenko H. D., Raida K. Iu., Shevchenko S. L. (2012). *Tsinnosti ta postekzystentsialistske myslennia* [Values and post-existentialist thinking]. Kyiv: PARAPAN [in Ukrainian].

4. Kolodnyi A. (2014). Pryroda i vyznachennia relihiinoho fenomenu [The nature and definition of a religious phenomenon]. Kyiv: *Ukrainske relihiieznavstvo – Ukrainian religious studies*, 71–72, 40–46 [in Ukrainian].

5. Mandryshchuk L. (2010). Problema rozrznennia filosofii ekzystentsii ta ekzystentsializmu [The Problem of Differentiation of Existence and Existentialism Philosophy]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo – Science. Religion. Society*, 3, 26–31 [in Ukrainian].

6. Raida K. Iu. (2009). *Ekzystentsialna filosofia* [Existential philosophy]. Kyiv: PARAPAN [in Ukrainian].

7. Sahan O. (1999). Etnokonfesiina spetsyfika relihiinosti v Ukraini [Ethnoconfessional specificity of religiosity in Ukraine]. Kyiv: *Ukrainske relihiieznavstvo – Ukrainian religious studies*, 12, 94–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_1999_12_12 (accessed: 12.03.2025) [in Ukrainian].

8. Fylypovych L. O. (2000). *Etnolohiia relihii: tradytsiia vitchyznianoho relihiieznavchoho osmyslennia i teoretychne vyrishennia problem spivvidnoshennia relihii ta etnosu* [Ethnology of religion: the tradition of domestic religious understanding and the theoretical solution to the problems of the relationship between religion and ethnicity]. Kyiv [in Ukrainian].

9. Shevchenko S. L. (2016). *Khrystyianska teolohiia ta ekzystentsializm* [Christian theology and existentialism]: monohrafiia. Kyiv: Instytut filosofii im. H. S. Skovorody NAN Ukrainy [in Ukrainian].

10. Shevchenko S. L. (2023). *Ekzystentsialna teolohiia ta tsinnisni oriientyry suchasnoi doby* [Existential theology and value orientations of the modern age]. Lviv–Torun: Liha-Pres. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-348-7-20> [in Ukrainian].

11. Shevchenko S. L. (2017). *Metodolohichna ta ideina koreliatsiia khrystyianskoi teolohii i ekzystentsializmu* [Methodological and Ideological Correlation of Christian Theology and Existentialism]: dys. ... d-ra filosofskykh nauk. Kyiv. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Multi_2016_3-4_21 (accessed: 12.03.2025) [in Ukrainian].

12. Shevchenko S. L. (2016). Modorization pravoslavia Mykoloiu Berdyaevym ta problema tлумachennia ekzystentsialnoi pryrody dukhovnoho [Mykola Berdyaev's Modernization of Orthodoxy and the Issue of Interpreting the Existential Nature of the Spiritual]. *Multyversum. Filosofskiy almanakh – Multiversum. Philosophical almanac*, 3–4, 190–203 [in Ukrainian].